

Mei 1945, Lies tweede van links

“Ik kom terug”

Lies Bueninck-Hendrikse, 15 juni 1909 – 31 december 2009

Op 7 april 1944 vond er een inval plaats in de woning van Lies Bueninck-Hendrikse aan de Statenweg in Rotterdam. De Duitsers hadden een tip gekregen van een Joodse jongeman, Kaufman, die wist dat hier een Joods gezin ondergedoken zat. Kaufman was met hen bevriend en stond waarschijnlijk onder grote druk. “Mijn moeder heeft altijd gezegd dat de Duitsers hem geprest moeten hebben om adressen te noemen”, vertelt Lies’ dochter Joke zeventig jaar later. “Dan werd hun beloofd dat ze zelf niet op transport hoefden. Zo ging dat. Maar ja, uiteindelijk gingen ze zelf natuurlijk ook...”

De vijf Joodse onderduikers werden afgevoerd naar Westerbork. Lies, die hun een schuilplaats in haar huis geboden had, werd gevangengezet in het Haagseveer, het Rotterdamse Hoofdbureau van Politie. Op 25 april 1944 werd ze overgebracht naar concentratiekamp Vught. Eens in de veertien dagen mocht ze een brief schrijven. Meestal schreef Lies, wier man in 1943 overleden was, aan haar schoonmoeder. Altijd informeerde ze naar haar dochtertje Joke. ‘Ik verlang zoo naar nieuws van Joke’, schreef ze op 4 juni 1944. En op 18 juni:

Brieven van [schoonzus] Ria en Pa 5 juni ontvangen, was er ontzettend blij mee. Ria’s brief lees ik aan ieder voor die maar luisteren wil [...]. Ik zag Joke door haar manier van schrijven zoo duidelijk voor me dat het me een paar traantjes kostte.

Aan die correspondentie kwam begin september 1944 abrupt een eind. Op 7 september stuurde een zekere H.J. Zoete Lies’ schoonmoeder een briefje: ‘Bijgaand doe ik U een briefje toekomen, dat door een toevallige omstandigheid in mijne

handen is gekomen.’ Bijgevoegd was een bericht van Lies, gekrabbeld op een kladpapiertje dat zij uit de trein had gegooid:

6 sept ‘44

Lieve moeder en allemaal,

Gisteren van Den Bosch naar Vught vervoerd en vandaag gaat het per trein verderop. We hebben geen 1e klasse coupé dat begrijpt U wel, maar het gaat best en voldoende eten. Onze bestemming weten we nog niet, waarschijnlijk Ravensbrück of Sachsenhausen. [...] En mijn kleine schat, ik weet dat ze het uitstekend heeft en dat is mijn grootste troost. Lieve schatten, pak mijn kind eens flink van me, ik kan wel tegen een duwtje en zal flink zijn, weest jullie het ook in de komende oorlogsdagen en verder ook. Ik kom terug. Stellig omhelsd door Lies

Jeugd

Lies Hendrikse werd op 15 juni 1909 geboren in Rotterdam. Haar ouders hadden een luxe stoffenwinkel voor de Rotterdamse upper class: *Maison Dentelle*, het ‘Huis van de kanten’. Achter in de zaak zaten coupeuses die japonnen voor de dames maakten. Lies en haar oudere en jongere broer hadden een onbekommerde jeugd. “Mijn moeder had het goed thuis”, zegt Joke, terwijl ze in een fotoalbum vol foto’s uit de jaren twintig bladert. “Ze hadden het rijk. Er was een bellenmeisje¹, een keukenmeisje en een kindermisje en mijn moeder had altijd veel vriendinnen over de vloer. Al op hele jonge leeftijd ging ze naar een particuliere school waar Frans gesproken werd. Op die school zat ze met maar vijf andere meisjes in de klas en er was veel aandacht voor talen en luxe handwerken. Daar heeft ze het ontzettend naar haar zin gehad.”

¹ Jonge dienstbode die voor aanbellende bezoekers moet opendoen.

Aan die onbekommerde jeugd kwam een einde toen Lies veertien of vijftien was en het minder ging met de zaak van haar ouders. Ze konden de privéschool niet meer betalen. Omdat Lies tóch een diploma wilde, wat in die tijd voor een meisje zeker niet vanzelfsprekend was, ging ze naar de meisjes-HBS. "Daarmee liet ze zien dat ze een echte doorzetter was", aldus Joke. "Twee jaar later had ze dat diploma."

In 1927 overleed Lies' moeder en in oktober 1929 vond in New York de beruchte beurskrach plaats die een wereldwijd effect had. Niet veel later moest Lies' vader, die het verlies van zijn vrouw maar moeilijk kon verwerken, de deuren van Maison Dentelle sluiten. "Mijn vrouw is het nekkie waar het koppie om draait", zei hij altijd. Toen hij met een Duitse vrouw trouwde en naar Duitsland verhuisde, bekoelde de relatie die Lies met hem had. Ze bleef achter in Nederland en ging op kamers in Den Haag.

De ontmoeting

Begin jaren dertig maakte Lies op de tennisclub kennis met Henk Bueninck. Ze werden verliefd en in 1935 trouwden ze. Aan de Statenweg huurden ze een grote zeskamerwoning waar ook Henks moeder bij in kon trekken, maar financieel ging het ze niet voor de wind. Vlak voordat ze trouwden, was Henk zijn baan bij de Holland-Amerika Lijn kwijtgeraakt. Het was crisis en alle ongetrouwde mannen zonder kinderen werden ontslagen. Gelukkig had Lies nog wel werk. Zij deed de boekhouding bij De Ambassade, een luxe modezaak in Den Haag. Als het nodig was kon ze hier dankzij haar kennis van stoffen en mode ook bijspringen in de winkel. Het bakkerswinkeltje dat Henk onder-tussen probeerde op te zetten, werd geen succes. Dat Lies hier op de zaterdagen meewerkte, hielp niet.

De toekomst begon er beter uit te zien toen Henk een baan kreeg bij een expeditiebedrijf. De onderneming werd gevestigd in hun eigen woning aan de Statenweg en het bedrijf vergoedde daarom ook een deel van de huur. In de drie kamers en suite op de benedenverdieping kwamen de bureaus van het bedrijf; de trap in de grote hal leidde naar de woning op de eerste etage. Henk maakte snel carrière en ook Lies ging voor het expeditiebedrijf aan de slag. Zo ging het jonge stel de oorlog in.

De oorlog

Op 3 juni 1942 werd dochter Joke geboren, maar het gezinsgeluk was van korte duur. Al in het jaar erop overleed Henk, op 40-jarige leeftijd. De doodsoorzaak werd nooit goed onderzocht omdat een goede arts hier moeilijk voor te vinden was. Veel artsen weigerden zich aan te sluiten bij de door de Duitsers verplichte Artsenkamer en mochten daarom hun werk niet meer doen. Uiteindelijk nam Lies aan dat Henk een hersentumor had. Ze had geen energie om het verder uit te zoeken. Ze moest verder.

Niet lang na Henks overlijden werd Lies benaderd door Henks zwager Ger, die Russische les had van Sonja Franken-Druy, een Wit-Russin die getrouwd was met de Rotterdamse rechter Maurits Franken. Het Joodse echtpaar zocht een onderduikadres voor henzelf, hun twee dochters en de Joodse verloofde van één van die dochters. Kon Lies hun die schuilplek bieden? Lies aarzelde geen moment om hen allemaal in huis te nemen. In de meidagen van '40 had ze het gruwelijke bombardement op Rotterdam gezien. Bovendien was Ger, die getrouwd was met Henks zus Ria, ook Joods. Hoe kon zij deze mensen een schuilplek weigeren?

Het gezin betrok een kamer in Lies' woning op de eerste etage, waar ze zich overdag muisstil moesten houden voor het kantoorpersoneel beneden. Ze hadden een eigen badkamer met

toilet, maar overdag doortrekken kon niet omdat het geluid dan op zou vallen. "Mijn moeder werd weleens boos", vertelt Joke, "want vooral die jonge meiden waren vaak nonchalant. Dan lieten ze bijvoorbeeld het licht in het toilet branden. Vanuit de keuken in het huis kon je het toiletraampje zien, dus dat was zeer ernstig."

Ook het bezoek dat de onderduikers af en toe ontvingen, moest voorzichtig zijn. De Joodse jongeman Kaufman was één van hen.

Gearresteerd

Toen de arrestatie aan de Statenweg gaande was, kwam Lies' Joodse zwager Ger aan de deur om voedselbonnen te halen. Het dienstmeisje van Henks moeder, die op het moment van de arrestatie toevallig in Lies' woning was, waarschuwde hem. "Wegwezen hier, wegwezen! Het is hier helemaal fout!" Ger keerde direct om en ging terug naar Overschie, waar hij woonde. Tegen zijn vrouw Ria zei hij: "Je moet naar de Statenweg. Daar is het helemaal niet goed."

Het dienstmeisje wist te voorkomen dat de Duitsers Joke meenamen. "Nee", zei ze, "er komt zo iemand om haar op te halen." Ria aarzelde geen moment en ging direct naar de Statenweg. Tijdens het verhoor op het Haagseveer liet een 'goede' politieagent Lies weten dat ze zich geen zorgen hoefden te maken over Joke. Die was in goede handen.

Kamp Vught

Lies' schoonzus Ria en zwager Ger ontfermden zich over Joke. Lies werd op 25 april 1944 naar kamp Vught gebracht en schreef nog diezelfde dag aan haar moeder:

Prettig dat ik vanavond nog even schrijven mag. [...] Ik kan nog weinig vertellen. [...] Ik mag iedere week een brief ontvangen en ik mag 1x per 14 dagen schrijven. [...] Blij dat Joke het zo goed maakt, het schattekind.

En veertien dagen later:

Hoe gaat het op de zaak? [...] Een groot verzoek: wilt U a.u.b. een ansichtkaart van Joke naar me sturen als prentbriefkaart? Niet beschrijven dan komt hij gauw door. [...] Ik ben zoo verlangend iets van mijn schattekind te hooren.

De foto van Joke die als ansichtkaart werd verstuurd.

Foto's waren verboden en werden in beslag genomen, maar de als ansichtkaart 'vermomde' foto van Joke kwam wel door. Lies zou dit kleinood tot haar bevrijding bij zich weten te houden. Soms verstopte ze het in haar ondergoed. De foto bood niet alleen Lies troost, maar ook haar medegevangenen met wie ze dwangarbeid verrichtte in de gasmaskerfabriek in Den Bosch. Met een aantal van deze vrouwen sloot ze een hechte vriendschap. Toen kamp Vught na Dolle Dinsdag werd ontruimd en zij op transport werden gesteld naar Duitsland werd één van deze vrouwen vrijgelaten. Zij schreef aan Ria:

[...] toen ik maandagmorgen vertrok was zij in prima conditie. Had net bericht gehad dat Joke het goed maakt, wat natuurlijk haar grootste zorgenkind is. [...] Heel veel kusjes van Lies voor Joke en voor Uw kinderen maar ook een pakkertje van een kamptante, wij alle genoten dagelijks van dat zonnige lieve kindergezichtje.

Kamp Ravensbrück

Op 8 september 1944 kwam de goederentrein met vrouwen uit Vught tot stilstand op het station van Fürstenberg. De laatste kilometers naar het concentratiekamp Ravensbrück moesten te voet worden afgelegd. De aankomst was overweldigend. De overvolle barakken waren vervuild en uitgeleefd, de gevangenen apathisch door de ontoereikende rantsoenen en de zware dwangarbeid. In het kamp heerste een tyfusepidemie. "In Ravensbrück is mijn moeder doodziek geweest", vertelt Joke. "Ze kreeg er middenoorontsteking en heeft er veertien dagen in de ziekenbarak gelegen. Op een gegeven moment dacht ze dat ze het niet zou redden. Het enige positieve aan die ziekenbarak was dat ze er altijd goed te eten kreeg, ook al lag ze er midden tussen de tyfuspatiënten. Toen na een week werd omgeroepen dat ze weer terug moest naar haar barak, deed ze daarom net alsof ze het niet verstond. Zo lukte het haar om nog een week te blijven liggen. Bang om tyfus te krijgen was ze nooit. 'Ja kind', zei ze altijd, 'als je bang bent, dan krijg je het. En als je denkt mij treft het niet, dan treft het je niet.'" Veel heeft Lies haar nooit willen vertellen over Ravensbrück. Joke: "Het was gewoon te erg om over te praten. 'Het is mijn behoud geweest dat ik naar Dachau ben gegaan', zei ze altijd."

Het kampnummer dat Lies kreeg in Ravensbrück.

Kamp Dachau

Op 13 oktober 1944 werd Lies opnieuw op transport gesteld. Met ongeveer tweehonderd Nederlandse vrouwen uit Vught werd ze overgebracht naar Agfa-Kamerawerk in München, een buitenkamp van concentratiekamp Dachau. Na Ravensbrück vielen de omstandigheden in München mee. De vrouwen werden gehuisvest in een flatgebouw in aanbouw waar een prikkeldraadomheining met wachttorens omheen was gezet. Afmattende appels waren er niet en ook de dwangarbeid was minder zwaar. Iedere ochtend marcheerden de vrouwen naar de Agfa-fabriek, waar ze aan lange werkbanken tijdsontstekers voor FLAK-granaten² moesten maken. Leni Leuvenberg schreef kort na de bevrijding:

Wij stonden om 5 uur op [...] en kregen dan een beker thee. [...] Om 6 uur gingen wij dan aantreden en wandelden met 5 aan 5 in een ongelofelijk lange rij naar de fabriek, die een klein half uurtje van het lager verwijder was. Die wandeling deed ons allen goed [...].

Leni was één van de vijf vrouwen met wie Lies in München een kamer deelde. Samen vormden ze een hechte groep. "In het weekend hadden ze vrij", vertelt Joke, "en dan zaten ze met het weinige dat ze hadden handwerkjes te maken. Ze hadden één naald die ze om beurten mochten gebruiken. De draden haalden ze bijvoorbeeld uit de paardendekens en uit de rode wollen onderbroek die één van hen droeg. Die onderbroek werd steeds een stukje korter." Behalve handwerken behoorde ook het elkaar ontluisen tot het weekendritueel. Joke: "De stofkam die ze gebruikten zit nog steeds in de tas van mijn moeder. Daar zit bijna geen tand meer in."

De luizenkam waar Lies en haar vriendinnen elkaar mee ontluisden.

Bericht uit Duitsland

Sinds het briefje dat Lies op 6 september 1944 uit de trein had gegooid had haar familie niets meer van haar vernomen. Medio maart 1945 kreeg Ria echter post van een zekere mejuffrouw Begeman, die in januari was vrijgelaten uit Ravensbrück. Ze schreef:

Ik was in Den Bosch en in Ravensbrück met uw schoonzus Lies Bueninck en daar ik denk dat U wel niet veel van haar gehoord zult hebben sedert september, zal ik maar vertellen wat ik weet. [...] Half October ging het grootste gedeelte van de Hollandsche

² Granaten voor luchtafweergeschut.

vrouwen “op transport” d.w.z. ze werden met z’n allen naar een fabriek buiten het kamp gebracht. Men zei in de omgeving van München in een confectiefabriek maar ik weet niet, of dat waar is. [...] Lies maakte het dus goed, was opgewekt en vol moed maar verlangde natuurlijk erg naar haar dochtertje. [...] haar enige doel was, gezond en wel naar haar dochtertje terug te keren.

Weerzien

Het weerzien zou niet heel lang meer op zich laten wachten. Op 23 april 1945 werd de productie in de Agfa-fabriek in München stilgelegd en op 27 april werden de vrouwen te voet ‘geëvacueerd’ voor de naderende Amerikanen. In het dorpje Wolfratshausen weigerden de vrouwen om nog verder te gaan. De commandant bracht hen onder op de hooizolder van een boerderij en nam zelf de benen. Op 1 mei waren de Amerikanen er en kon de langere reis naar huis beginnen. Via het Zwitserse St. Margrethen, Parijs en Brussel kwamen de vrouwen op 21 mei aan in Oudenbosch. Van hieruit reisde Lies met een vriendin naar Apeldoorn, waar ze enige tijd bij familie bleef om verder aan te sterken. Daarna reisde ze door naar Ria en Ger in Overschie, die Joke in huis hadden genomen. Joke: “Op een avond laat kwam ze bij ons aan. Mijn oudste neefje, die twaalf was en de Hongerwinter had meegemaakt, hoorde haar door het grint lopen en waarschuwde zijn ouders. ‘Tante Lies is terug!’ riep hij. Mijn moeder was toen alweer goed aangesterkt en toen hij haar eens goed bekeken had kon hij het niet laten om te zeggen: ‘Jij ziet er goed uit, jij hebt goed te eten gehad!’”

Na de oorlog

Voor Joke betekende de thuiskomst van haar moeder een hele verandering. “Ik was drie jaar en was helemaal gewend geraakt aan het gezin van mijn oom en tante, waar ik vier oudere broers had. Omdat mijn moeder en ik weer aan elkaar moesten wennen, is zij de eerste maanden bij hen in komen wonen. Pas daarna zijn we samen naar de Statenweg gegaan.”

Toen Joke zes was, kreeg ze nierontsteking. Aanvankelijk mocht ze daarom niet drinken, ook al had ze vreselijke dorst. “Voor mijn moeder was dat verschrikkelijk om te zien. ‘Dorst is het ergste wat er is’, zei ze. In het kamp had ze zelf ook dorst gehad, omdat het leidingwater daar niet te drinken was. Daar kon je doodziek van worden.”

Joke lag meer dan zeven maanden op bed en verbleef in een particulier kindertehuis in Driebergen om op te knappen. Eenmaal hersteld en weer thuis kon Lies het niet meer aan. “Mijn moeder runde in haar eentje ook nog het bedrijf en alles bij elkaar werd het haar te veel. Er is nog een briefje van een zenuwarts bewaard gebleven waarop staat dat haar inzinking ook veroorzaakt is door wat ze in het kamp heeft meegemaakt.” Lies werd opgenomen in een zenuwinrichting en Joke ging opnieuw naar het kindertehuis in Driebergen, dit keer voor een half jaar. “Bij mijn oom en tante kon ik niet terecht omdat mijn oom dat niet aankon. Die had in de oorlog veel Joodse familieleden verloren.”

Lies is na de oorlog nooit hertrouwd. In plaats van een nieuwe relatie aan te gaan, stortte ze zich volledig op haar werk en had ze haar vriendinnen uit het kamp. De band die ze met hen had was hecht, daar kon niemand tussenkomen. “Die vriendinnen hebben mij mee-opgevoed. Bij hen kon mijn moeder altijd terecht en samen deden ze heel veel leuke dingen. Naar het strand gaan bijvoorbeeld, of ergens gezellig koffie drinken. Ik was daar altijd bij.”

Thuis slokte het kantoorwerk veel tijd op. Lies maakte lange dagen, soms zelfs tot diep in de nacht. “En daarnaast was er natuurlijk genoeg te doen in huis. Het gebeurde regelmatig dat ik thuiskwam en vroeg ‘Mam, mag ik...’ dat ze zei: ‘Nu even niet, ik heb geen tijd.’ Maar er mochten altijd vriendinnetjes langskomen en ik was nooit alleen. En in het weekend gingen we vaak weg met haar kampvriendinnen.”

Joke werd groot met het kampverleden van haar moeder. “Ik hoorde natuurlijk al die verhalen en die moest ik wél op mijn schouders meedragen. En dat er als kind zo met je werd gezeuld raakte je natuurlijk ook. Dat begon rond mijn veertigste aan me te knagen. Zelfs zo erg dat ik ervoor in therapie ben geweest. Soms denk ik weleens: als ik een vader had gehad, dan was het misschien anders gelopen. Dan was ik niet alleen geweest.”

Lies overleed op 31 december 2009 op 100-jarige leeftijd. Tot dat moment woonde ze nog zelfstandig en was ze regelmatig op 4 mei aanwezig bij de dodenherdenking op het Stadhuisplein in Rotterdam. “Op 5 mei gingen we altijd uit eten en dat zijn we met onze kinderen blijven doen. Ieder jaar in een ander restaurant. Dan zetten we een grote bos bloemen in de kleuren rood, wit, blauw en oranje voor haar neer, en vieren we de vrijheid.”

Geschreven door Tess Verduijn (1996) en Jur Plötz (1996) voor het herinneringsboek in de Verzoeningskerk in de Gedenkstätte Dachau en hun havo-profielwerkstuk.

Belangrijkste bronnen:

- Interview met Joke Voorn-Bueninck, Hans Voorn en Huib Voorn, door Tess Verduijn en Jur Plötz, Rotterdam, 21 november 2014
- Persoonlijke correspondentie en documenten van Lies Bueninck, collectie Huib Voorn
- Memoires Leni Leuvenberg, Archief 250g, toegangsnummer 669, NIOD, Amsterdam
- Archiefstukken International Tracing Service (ITS), Bad Arolsen, Duitsland
- Dossier 160892, Lies Bueninck, archief Oorlogsnazorg, Rode Kruis, Den Haag

Baarn, 28 maart 2015